

УДК 316.614:613.88-053.6

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.30>

О. А. Смаглюк

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6527-4836>аспірантка кафедри соціології та масових комунікацій
Криворізького державного педагогічного університету

РАННЄ СТАТЄВЕ ЖИТТЯ ПІДЛІТКІВ: СОЦІАЛЬНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Раннє статеве життя підлітків є однією з гострих соціальних проблем в Україні. З огляду на зростаючий вплив медіа, популяризацію молодіжної культури та доступність інформації в Інтернеті, актуалізується питання сексуального розвитку підлітків та молоді. Основними чинниками, які свідчать про актуальність дослідження проблеми раннього статевого життя підлітків, є наступні: *недостатній рівень сексуальної освіти*, оскільки у шкільних програмах не приділяється достатньо уваги статево-вихованню, що ускладнює отримання підлітками необхідної інформації про безпечні стосунки, репродуктивне здоров'я та відповідальність за свої дії; *ранній початок сексуального життя*, про що свідчать статистичні та соціологічні дані; *вплив соціальних та культурних факторів*, так як підлітки в Україні піддаються впливу як традиційних цінностей, так і нових ліберальних поглядів, що створює певну розгубленість щодо соціально прийнятних норм поведінки; *відсутність достатньої підтримки у тих сім'ях*, де тема сексуального виховання залишається табу; *війна в Україні*, яка суттєво вплинула на багато аспектів життя суспільства, зокрема й на активізацію проблем ранніх стате-вих стосунків серед підлітків; *висока латентність кримінальних правопорушень проти статевої свободи*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Різноманітні аспекти статевого виховання та просвіти підлітків і молоді досліджували зарубіжні та вітчизняні науковці: М. Бабік, О. Бялик, Т. Говорун, Е. Жигульова, У. Зілерт, Л. Кравченко, О. Онищенко, Є. Перський, О. Шарган та інші. Психосексуальну проблематику підлітків досліджували С.Дж.Бредлі, Б. Ворнік, М. Дубовик, Г. Сонник, Д. Хартман, К. Дж. Цукер та інші. В рамках кримінального законодавства питаннями статевої зрілості займалися Г. Мартинішин, О. Дудоров, Л. Дорош, Я. Яковлев, Б. Бліндер та інші. На тлі великої кількості наукових праць, в яких досліджуються особливості та проблеми психосексуального розвитку дітей і підлітків, особливо бракує досліджень, які відображають вплив суспільно-політичних, економічних, культурних та інших факторів на формування сексуальності дитини та підлітка, зокрема в контексті змін в інституті сім'ї. Деякі чинники, що впливають на

психофізичний розвиток української молоді, досі залишаються недостатньо дослідженими, як і довготривалі сексуальні наслідки цих впливів.

Тому **метою наукової роботи** є аналіз соціальної ситуації, яка склалася в Україні у сфері сексуального виховання дітей та підлітків в умовах російсько-української війни. Для досягнення мети необхідно вирішити наступні завдання: по-перше, виявити чинники, що впливають на раннє статеве життя підлітків; по-друге, з'ясувати наслідки раннього статевого життя для фізичного, репродуктивного та психічного здоров'я молоді; по-третє, розробити практичні рекомендації для покращення сексуальної освіти, запобігання ризикам, пов'язаним із раннім початком статевого життя, і підвищення рівня обізнаності серед молоді, батьків і педагогів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діти – це найбільш вразлива категорія осіб, яка потерпає від сексуального насильства. Ключова проблема полягає в тому, що діти часто не усвідомлюють факт насильства над ними, або ж не говорять про це. Як наслідок, їхні права не захищаються, а негативний ефект залишає свій глибокий слід у незрілій психіці [11].

Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Стаття 29 Основного Закону України проголошує, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість. Важливе місце в переліку невід'ємних прав і свобод людини і громадянина посідає статева свобода, а всебічне забезпечення статевої недоторканості вважається виміром цивілізаційної зрілості суспільства, його здатності створити умови для гармонійного розвитку підростаючого покоління, а їх охорона забезпечується законодавством України [8].

Особливості підліткового віку, звісно, зумовлені конкретно-історичними умовами розвитку суспільства. Соціально-економічна та інформаційна ситуація в Україні не тільки впливає на систему цінностей дорослого населення, але й на молодь. Особливо вразливою є така чутлива сфера людських стосунків, як інтимна, зокрема і статеві відносини. Згідно з опитуванням, проведеним Інститутом соціальної та політичної психології

АПН України, середній вік початку статевого життя, який у світі визнаний одним із ключових показників ефективності освітніх процесів становить 15,6 років. Кожен п'ятий український підліток у віці від 13 до 17 років має сексуальний досвід. Передчасний початок статевого життя завдає дитині значної фізичної шкоди, оскільки її організм ще не підготовлений до статевих зносин, до такого навантаження і тих наслідків, які поєднані з ними. А це, своєю чергою, негативно відбивається на її фізичному, моральному та статево-розвитках, може стати причиною неврастенії, схильності до статевих збочень тощо [16].

Результати дослідження 10–17-річних українців, оприлюднені дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) свідчать, що майже у кожного п'ятого українського підлітка (від 3,7% серед 13-річних до 34,2% серед 17-річних) вже був секс. З тих, хто уже «мав перший секс», у 66,8% він стався після 15 років. Останнім часом середній вік підлітків, які вступають у статеві стосунки, залишається без змін [7].

Важливим чинником впливу на сексуальну поведінку підлітків є мережа Інтернет – це не просто віртуальна реальність, а повноцінна частина їхнього життя, де вони навчаються, спілкуються, вибудовують відносини та відчувають себе частиною спільноти. Однак у соціальних мережах, окрім корисної інформації, поширені секстинг (обмін сексуальними повідомленнями, фото чи відео із використанням засобів зв'язку), серсторшин (налагодження довірливих стосунків з дитиною з метою отримання інтимних фото чи відео із подальшим шантажем розповсюдити ці матеріали), кібербулінг (це булінг із застосуванням цифрових технологій) щодо дітей [2]. Для часткового вирішення цієї проблеми в Україні експертами було організовано Рух #STOP_SEXтинг з десятками експертних обговорень, круглих столів, конференцій і досліджень [14]. Між тим створення цього Руху може лише частково вирішити проблему, але не викоринити її, оскільки її корені лежать глибоко у свідомості дітей та підлітків, яка тільки формується. А вже під час розвитку еротичного лібідю у підлітків відбуваються психологічні зміни, які поступово реалізують еротичні бажання та відкривають шлях до статевої свободи. Спочатку еротичні потреби підлітка формуються на рівні фантазії, але згодом переходять в реальне життя. Як зазначає Н. Каліненко, можуть виникати конфлікти між підлітками та їхніми батьками з питань еротики та сексуальності, які стають особливо популярними у віці 12–13 років [6, с. 42–47].

Так Г. Я. Мартинишин вважає, що статеві свободи є природним правом жінки або чоловіка, які досягли повноліття, передбачає статеві зносини за обопільною згодою партнерів (добровільне, без

примусу, без насилля), не повинна порушувати законні права й інтереси інших осіб, держави та суспільства; немає обмежень і щодо статі партнера та форм задоволення статевої пристрасті [12, с. 83]. Натомість О. О. Дудоров розуміє статево-свободу, як право повнолітньої психічно нормальної особи самостійно обирати собі партнера для статевих зносин і не допускати у сфері статевого спілкування будь-якого примусу [10, с. 88]. На думку Л. Дороша, статеві свободи – це право особи на самовизначення у сфері статевих відносин, реальна можливість особи вступати в добровільне статево-спілкування з обраним партнером у будь-який час та в будь-якій сексуально прийнятній формі за умови, що воно не суперечить нормативно-правовим приписам щодо охорони особи та громадського порядку [4, с. 70]. Я. Яковлев вказує, що статеві свободи – це не лише свобода від примушування, але, крім того, свобода на самовизначення у сфері статевого спілкування із іншими особами [17, с. 69–70], а Б. Бліндер переконаний, що статеві свободи полягає у свободі гарантованій жінці, незалежно від впливу іншої особи в кожному конкретному випадку допускати або не допускати задоволення щодо себе чужого статевого почуття з боку певної особи, у певний час та за певних обставин [1, с. 12]. Слід зазначити, що називати статево-свободу правом неповнолітнього на неприпустимість вторгнення у сферу сексуальних відносин дещо некоректно. Добровільні дії сексуального характеру, ініціатором яких може виступати сам неповнолітній, не передбачатимуть жодного вторгнення. Статеві недоторканість осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку, є об'єктивною, тому що не залежить від волевиявлення будь-якої особи. Статеві недоторканість по суті означає абсолютну й правову заборону на статеві контакти, що розповсюджується на певне коло осіб. До осіб, які мають статево-недоторканість, належать малолітні, неповнолітні та інші особи, які не здатні через психічні або фізичні вади висловити свою волю.

Обов'язковим чинником формування сексуальної культури підлітка є освіта, яка зазнала масштабного впливу під час воєнних дій (обмеження доступу дітей до базових знань через зміну місця проживання, руйнування навчальних закладів). 09 лютого 2023 на платформі електронних петицій офіційного інтернет-представництва Президента України була оприлюднена петиція № 22/179600-еп від Громадського альянсу «Політична дія жінок»: «Впровадження обов'язкового статевого виховання в систему освіти України». Основна теза даної петиції була спрямована на запровадження обов'язкового курсу статевого виховання, базованого на культурі згоди, у початковій освіті, середній школі, а також у вищих і професійно-технічних закладах освіти. Оскільки петиція

набрала необхідну кількість голосів, пропозиції викладені в тексті петиції, були передані на опрацювання до Кабінету Міністрів України [5]. Міністр МОН України Оксен Лісовий зазначив: «В межах реалізації соціальної і здоров'язбержувальної освітньої галузі державного стандарту передбачається впровадження окремого курсу статевого виховання, який враховуватиме досвід європейських країн із впровадження програм статевого виховання» [15]. Це свідчить про те, що на рівні державних органів нарешті актуалізувалася ідея щодо необхідності сексуального виховання підлітків та молоді у освітніх закладах, формування у них розумного підходу до статевої свободи і культури сексуальних відносин. Враховуючи, що соціальні мережі, Інтернет стали основним джерелом інформації, зокрема щодо сексуальних стосунків, доцільним є використання цифрових технологій для вдосконалення освітніх програм зі шкільного виховання, зокрема і статевого.

Ще одним важливим чинником раннього статевого життя підлітків під час військової агресії є сирітство, оскільки чимало дітей залишилися без батьківського піклування. ЮНІСЕФ спільно з Офісом Президента України та Міністерством соціальної політики України розробили механізм допомоги таким дітям. У квітні 2022 р. запустили загальнонаціональну інформаційну кампанію «Дитина не сама: інструкція з турботи», яка пояснює як сьогодні влаштована процедура усиновлення та надання прихистку, як допомогти дітям, які втратили рідних, загубились, пережили травму або були порушені їхні права. Зокрема, мова йде про права дітей, які через бойові дії залишилися без батьків, батьківського піклування, потребують турботи і тимчасового дому [3].

Особливої уваги заслуговує статистика офісу Генерального прокурора України щодо кількості кримінальних правопорушень, пов'язаних з гендерно-обумовленим насильством в Україні під час військової агресії: за 2019 рік зареєстровано кримінальних правопорушень в рамках ст. 155 ККУ «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку» – 113 шт., 2020 рік – 97 шт., січень-липень 2021 року – 129 шт. Кількість засуджених осіб за вчинення кримінальних правопорушень в рамках ст. 155 ККУ «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку»: 2022 рік – 25 осіб, 2023 рік – 35 осіб. Не лише внутрішні фактори впливу є згубними для нормального психо-фізіологічного розвитку підлітків, а й сексуальні злочини та насильство щодо дітей з боку агресора, а також їхня примусова депортація до Росії визнаються міжнародними судами як злочини проти людяності [13].

Слід зазначити, що загально визнаним у міжнародному праві є положення, що дитина, внаслідок

її фізичної та розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту. Необхідність особливого захисту дітей уперше проголошена в Женевській декларації прав дитини 1924 року, згодом підтверджена в Загальній декларації прав людини 1948 року, Декларації прав дитини 1959 року й закріплена в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. та у Конвенції про права дитини 1989 року. Конвенцією Ради Європи № 201 «Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства» передбачено, що кожна сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення криміналізації заняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, яка не досягла передбаченого законодавством віку для заняття діяльністю сексуального характеру. Кожна сторона має визначити вік, до досягнення якого забороняється займатися діяльністю сексуального характеру з дитиною. Україна, ратифікувавши згадані міжнародно-правові акти, взяла на себе зобов'язання вжити всіх необхідних законодавчих, адміністративних і просвітницьких заходів щодо захисту дітей від усіх форм фізичного та психічного насильства, образи чи зловживань, недбалого піклування або його відсутності [9, с. 41–45].

Висновки і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Соціальна ситуація щодо раннього статевого життя підлітків в Україні вкрай критична й потребує негайного втручання держави.

Основними чинниками сьогодення, що впливають на раннє статеve життя підлітків є недостатній рівень статевої освіти, вплив зовнішніх факторів таких як війна та її наслідки, кримінальна складова, соціально-економічна та інформаційна ситуація.

Наслідками раннього статевого життя для фізичного, репродуктивного та психічного здоров'я молоді є рання вагітність, аборти, серйозні гінекологічні захворювання, травмування психіки та порушення фізіологічного, статевого та психологічного розвитку.

Питання дитячого виховання та сексуальної освіти все ще є для значної частини дорослого населення не цікавим, а тому перспективи подальших досліджень можуть включати вивчення ставлення дорослих до сексуальної освіти підлітків та розробку відповідних методичних рекомендацій щодо статевого виховання дітей та підлітків. Вирішення проблеми раннього статевого життя потребує комплексного підходу, який включатиме покращення сексуальної освіти, підвищення обізнаності серед молоді, підтримку з боку сім'ї та суспільства, а також більш активну роль дер-

жавних органів у створенні програм запобігання раннім статевим відносинам підлітків та молоді.

Оскільки статевая свобода має бути усвідомленою молодою людиною як певна ціннісна і правова норма, яка вимагає від неї етичного і вдумливого ставлення до сексуальних стосунків, то до 16-річного віку держава зобов'язана гарантувати й забезпечувати гармонійний фізичний і психічний статевий розвиток малолітньої дитини і підлітка, створюючи довкола таких осіб «режим статевої недоторканості».

Література

1. Б. А. Кримінально-правова охорона свободи та гідності жінки. Ташкент : вид-во Ташкентського держ. ун-ту ім. В.І. Леніна, 1970. 160 с.
2. В інтернеті що 5 хв відбувається сексуальне насильство над дитиною. Як це зупинити. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/02/4/239800/> (дата звернення: 16.10.2024).
3. Дитина не сама: «Інструкція з турботи». URL: <https://dity.msp.gov.ua/about> (дата звернення: 16.10.2024).
4. Дорош Л. В. Статева недоторканість та її кримінально-правова охорона. Питання боротьби зі злочинністю. Харків, 2007. Вип. 14. С. 67–75.
5. Електронні петиції. Офіційне інтернет-представництво Президента України. Впровадження обов'язкового статевого виховання в систему освіти України. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/179600> (дата звернення: 16.10.2024).
6. Каліненко Н.В. Батьківські уявлення про вікові особливості дітей підліткового віку. Габітус. 2021. Вип. 30. С. 42–47.
7. Коли українські підлітки починають займатися сексом: дослідження. URL: <https://life.pravda.com.ua/health/2019/05/22/236984/> (дата звернення: 16.10.2024).
8. Конституція України. URL: <http://surl.li/pelmjj> (дата звернення: 16.10.2024).
9. Косенко С. Захист новим кримінальним законом неповнолітніх від статевих злочинів. Право України. 2002. № 5. С. 41–45.
10. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ, 2008. 376 с.
11. Лансаротська конвенція = амбітний план захисту дітей від сексуального насильства. URL: <https://jurfem.com.ua/lansarotska-konvenciaambitnyi-plan/> (дата звернення: 16.10.2024).
12. Мартинишин Г. Я. Статева недоторканість як об'єкт кримінально-правової охорони в Україні : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2017. 220 с.
13. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Статистика офісу Генерального прокурора України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 16.10.2024).
14. #STOP_SEXтинг URL: <https://stop-sexting.in.ua/faq-teen/> (дата звернення: 16.10.2024).

15. Чи буде у школах статево виховання? У МОН дали різні відповіді. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/05/11/254252/> (дата звернення: 16.10.2024).

16. Які загрози для підлітків несе ранній початок статевого життя? URL: <https://supportme.org.ua/sex-and-relations/ranniy-pochatok-statevogo-zhittia> (дата звернення: 16.10.2024).

17. Яковлев Я. М. Статеві злочини. Душанбе : Вид-во «ИРФОН», 1969. 453 с.

Анотація

Смаглюк О. А. Раннє статеве життя підлітків: соціальна ситуація в Україні. – Стаття.

У статті проаналізована соціальна ситуація в Україні щодо раннього статевого життя підлітків та молоді. Зокрема виявлено причино-наслідкові зв'язки ранніх статевих зносин підлітків в Україні, особливо в умовах військового стану з урахуванням реальних фактів злочинів проти статевої свободи та недоторканості. Окреслені негативні чинники впливу на раннє статеве життя підлітків, такі як недостатній рівень статевої освіти, вплив зовнішніх факторів (війна, кримінальна складова) соціально-економічна та інформаційна ситуація. Визначені наслідки раннього статевого життя для фізичного, репродуктивного та психічного здоров'я молоді: рання вагітність, аборти, серйозні гінекологічні захворювання, травми психіки та збій в розвитку.

Проаналізована статистика офісу Генерального прокурора України щодо кількості кримінальних правопорушень, пов'язаних з гендерно-обумовленим насильством в Україні під час військової агресії в рамках ст. 155 кримінального кодексу України.

Досліджено хід розгляду електронної петиції: «Впровадження обов'язкового статевого виховання в систему освіти України» з подальшим висвітленням позиції міністра освіти і науки України, а саме перспективи впровадження окремого курсу статевого виховання, який враховуватиме досвід європейських країн із впровадження програм статевого виховання.

Доведено, що відсутність належної статевої освіти та доступу до неї, особливо серед дітей, які постраждали від війни, може негативно вплинути на їх фізичний, моральний та психологічний розвиток. Акцентовано увагу на потребі спеціальної охорони і піклуванні, зокрема належного правового захисту підлітків від статевих злочинів. Визначена необхідність посилення освітніх програм, враховуючи нові реалії та використовуючи цифрові технології для підвищення обізнаності та безпеки молоді, адже це сприятиме їх кращій адаптації та захисту в умовах нестабільності.

Ключові слова: підлітки, сексуальне здоров'я, раннє статеве життя, сексуальна зрілість, статевая недоторканість, статеве виховання.

Summary

Smahliuk O. A. Early sexual life of adolescents: the social situation in Ukraine. – Article.

The article analyzes the social situation in Ukraine regarding the early sexual life of adolescents and young people. In particular, the author reveals the cause and

effect relationship of early sexual intercourse among adolescents in Ukraine, especially in martial law, taking into account the real facts of crimes against sexual freedom and inviolability. The author outlines negative factors influencing the early sexual life of adolescents, such as insufficient sexuality education, the influence of external factors (war, criminal component), socio-economic and information situation. The consequences of early sexual activity for the physical, reproductive and mental health of young people are identified: early pregnancy, abortion, serious gynecological diseases, mental trauma and developmental disorders.

The article analyzes the statistics of the Office of the Prosecutor General of Ukraine on the number of criminal offenses related to gender-based violence in Ukraine during the military aggression under Article 155 of the Criminal Code of Ukraine.

The article also analyzes the process of consideration of an electronic petition: "Introduction of Compulsory Sexuality Education in the Education System of

Ukraine" with further coverage of the position of the Minister of Education and Science of Ukraine, namely, the prospects for the introduction of a separate sex education course that will take into account the experience of European countries in implementing sex education programs.

It is proved that the lack of proper sex education and access to it, especially among children affected by war, can negatively affect their physical, moral and psychological development. Attention is focused on the need for special protection and care, including proper legal protection of adolescents from sexual crimes. The need to strengthen educational programs, taking into account new realities and using digital technologies to raise awareness and safety of young people, as this will contribute to their better adaptation and protection in conditions of instability, is identified.

Key words: adolescents, sexual health, early sexual activity, sexual maturity, sexual inviolability, sex education.